



UNIVERSITEIT VAN PRETORIA  
UNIVERSITY OF PRETORIA  
YUNIBESITHI YA PRETORIA

# DIE KARIKATUUR IN DIE ROMANKUNS VAN ETIENNE LEROUX

deur

**JEANNE FRANCES JACOBS**

voorgelê ter gedeeltelike vervulling van die vereistes  
vir die graad

**Doctor Litterarum**  
(Afrikaans)

in die Fakulteit Lettere en Wysbegeerte  
Universiteit van Pretoria  
Pretoria

Oktober 1992

**Promotor: Prof. K.E. Nolte**

## BEDANKINGS

My opregte dank aan die volgende persone en instansies vir hul bydrae tot die voltooiing van hierdie studie:

- Prof. Elsa Nolte (promotor) vir haar kundige hulp en leiding.
- My man, Jakes en dogters, Jeanne en Denise vir hulle liefde, opoffering en geduld.
- My ouers en skoonouers vir hulle belangstelling en aanmoediging.
- Personeellede van die Merensky-biblioteek vir hulle hulpvaardigheid.
- Sarie Jordaan vir die netjiese tegniese afronding van die proefskrif.
- Soli Deo Gloria.

Geldelike bystand gelewer deur die Sentrum vir Wetenskapontwikkeling vir hierdie navorsing word hiermee erken. Menings uitgespreek en gevolgtrekkings waartoe geraak is, is dié van die outeur en moet nie noodwendig aan die Sentrum vir Wetenskapontwikkeling toegeskryf word nie.



## OPSOMMING

Hoewel die begrip "karikatuur" dikwels genoem word wanneer kritici die aanwesigheid van die satire, parodie en ironie in Etienne Leroux se romans bespreek, word dit nêrens omskryf of ontleed nie. Trouens, daar het tot op datum geen uitvoerige studie oor die karikatuur in die Afrikaanse letterkunde verskyn nie.

Hierdie proefskrif is daarop afgestem om teoretiese helderheid te verkry oor wat 'n karikatuur is, hoe dit as kunsgreep ontwikkel het, en hoe dit in die Leroux-kritiek neerslag gevind het.

Die vertekening van bestaande modelle het reeds by primitiewe mense voorgekom en die ontwikkeling daarvan kan ook in die Antieke, die Middeleeue, die Renaissance en tot op hede nagespeur word. Hierdie vertekening het geskied deur 'n verskeidenheid van tegnieke waarvan oordrywing, onderstelling, verwringing en vermenging die belangrikste is. Die "lag" in die een of ander vorm is altyd aanwesig in die karikatuur, hoewel dit soms afgeskaal kan wees tot 'n blote grimmige gryns omdat die karikatuur ook tragiese, groteske en selfs grusame dimensies kan besit.

Die beskouings van Mikhaïl Bakhtin, die Russiese literêre teoretikus, dien as vertrekpunt vir hierdie studie. Die begrip "karnaval" is die grondslag van die kollektiewe volkskultuur wat Bakhtin se teorie onderlê en dié word ook behandel. Dit wys op die inherente behoefte by die mens om die bestaande orde om te keer en ook die vermoë om 'n humoristiese alternatief van die konvensionele te skep.

Studies oor die implementering van die karikatuur in die werk van vier erkende satiriese skrywers, belig die funksies, kwaliteit en aard van karikatuurskepping in die

literatuur. Leroux se gebruik van karikature toon 'n noue ooreenkoms met dié van bogenoemde skrywers. Dit behels dat die karikatuur dikwels 'n bestanddeel van satire is; dat daar naspeurbare verbande tussen die visuele en die literêre karikatuur bestaan; dat die tegnieke van vertekening en oordrywing essensieel aan die karikatuur is; dat dit bestaande aanvaarde grense en norme oorboord gooi en deurbreek; en dat korrekte begrip van 'n karikatuur by die leser tot 'n herinterpretasie van die werklikheid lei.

Ontledings van die karikatuur in twee Leroux-romans, naamlik **Die mugu** en **Sewe dae by die Silbersteins**, het getoon dat die doel daarmee is om die hedendaagse samelewing as vals en kunsmatig aan die kaak te stel, maar ook om die Mens se swakhede en vergrype bloot te lê.

**Die mugu** word as 'n karikatuur van die tradisionele ridderroman, soos dit veral rondom die hoofkarakter Gysbrecht Edelhart uitkristalliseer, in oënskou geneem. Dit ontbreek Gysbrecht aan die kenmerkende heroïese daadkragtigheid van die geïdealiseerde ridder. As 'n karikatuur van die ridder word Gysbrecht 'n anti-held, 'n verworde ridder in 'n verworde wêreld.

In **Sewe dae by die Silbersteins** sluit Leroux aan by die middeleeuse karikatuurgenre, **Die Dans van die Dood**. Die idee van 'n reidans met die Dood as sentrale figuur om die lewendes oor die drumpel van die lewe na die dood te lei, word ook in genoemde roman aangetref met lady Mandrake as die doodsfiguur.

Die oorblywende Leroux-romans sou in verdere studies op soortgelyke wyse ondersoek kon word.



## SUMMARY

Although the concept "caricature" is often mentioned by critics in their studies on satire, parody and irony in the novels of Etienne Leroux, definitions and analyses of and discussions on the concept are critically absent. In fact, to date no comprehensive study on caricature has appeared in the field of Afrikaans literature.

This thesis aims to achieve theoretical lucidity on the exact nature of caricature, the origin and development of caricature in art, and the expression of caricature in Leroux's literature.

The distortion of existing models was already found in primitive societies and the development thereof can be traced through Antiquity, the Middle Ages, the Renaissance and up to the present time. Distortion then comprised a wide variety of techniques the most important being exaggeration, understatement, and the contortion and intermingling of features. Laughter in one form or another is always present in caricature, although it may be scaled down to a mere grimace as caricature can also have tragic, grotesque and even gruesome dimensions.

The views of Mikhaïl Bakhtin, the Russian literary theorist, serve as a point of departure in this study. The concept of the "carnival" is fundamental to the folk culture on which Bakhtin bases his theory and this is comprehensively discussed. This concept illustrates the inherent need in humans to overturn the conventional order and their ability to create a humoristic alternative to the norm.

Studies on the implementation of caricature in the works of four known authors of satire enlighten the functions,

qualities and nature of caricature in literature. Leroux's use of caricature shows a close resemblance to that of the above-mentioned authors. It embraces caricature as a component of satire; determines ascertainable connections between visual and literary caricature; claims that distortion and overstatement are essential elements of caricature; and finds that caricature incurs and discards existing and accepted norms and boundaries. Where the reader comprehends a caricature correctly it inevitably leads to a reinterpretation of reality.

Analyses of two Leroux novels, **Die mugu** and **Sewe dae by die Silbersteins** indicate that caricature is used in satirical writing to reveal the present-day society as false and artificial, but also to expose the weaknesses and transgressions of Man.

**Die mugu** is examined as a caricature of the traditional romance of chivalry with the main character Gysbrecht Edelhart, as central figure. Gysbrecht lacks the typical heroic chivalry and forcefulness of the idealized knight. As a caricaturized knight he becomes an anti-hero - a perverted knight within a perverse society.

Leroux implements **The Dance of Death**, a medieval genre of caricature, in **Sewe dae by die Silbersteins**. In the novel the idea of Death escorting the living over the threshold of life into death culminates in the figure of Lady Mandrake.

The remaining Leroux novels could possibly be analysed in the same way in future studies.

## INHOUDSOPGAWE

HOOFSTUK	BLADSY
1. <b>Inleiding</b>	1
2. <b>Die ontstaan en ontwikkeling van die                   karikatuur</b>	7
2.1          Woordeboekverklarings	8
2.2          Die etimologie van die woord "karikatuur"	14
2.3          Die ontstaan van die karikatuur	15
2.4          Die ontwikkeling van belangrike aspekte van vroeë vorme van die karikatuur	18
2.4.1        Die vermenging van menslike en dierlike vorme	19
2.4.2        Grotiske mensfigure	26
2.4.3        Die masker	29
2.4.4        Bespotting en aftakeling van die religieuse	33
2.4.5        Modes	36
2.4.6        Huislike omstandighede	37
2.4.7        Die Romeinse mimi en hul navolgers	39
2.4.8        Satiriese skryfwerk en literêre karikature	42
2.4.8.1      Dans van die Dood	48
2.4.8.2      Skip van Dwase	54
2.4.8.3      Die oorgang na die Renaissance	57
2.4.9        Karikatuur in die skilderkuns	60
2.5          Samevatting	72
3. <b>Die karikatuur en die karnavaleske</b>	74
3.1          Enkele kernbegrippe in die teorie van Bakhtin	74
3.1.1        Heteroglossia	74
3.1.2        Dialogisme	76
3.1.3        Heteroglossia in die komiese roman	77
3.1.4        Die begrip "karnaval"	86
3.1.4.1      Karnavalfeestelikhede	88

3.1.4.2	Komiese verbale komposisies	90
3.1.4.3	Taal van die markplein	91
3.1.5	Komiese beeldspraak met die klem op groteske realisme	92
3.1.6	Rabelais, die lag, asook die nar, die karnallie en die dwaas	95
3.2	Samevatting	99
4.	<b>Die implementering van die karikatuur in die literatuur</b>	102
4.1	Die karikatuur as bestanddeel van satire	103
4.1.1	Humor	111
4.1.2	Die onskuldige oog	113
4.1.3	Satiriese karakters	114
4.1.4	Nabootsende satire	114
4.1.5	Parodie	116
4.1.6	Karikatuur	117
4.1.7	Melville se teikens	120
4.1.7.1	Die aanbidding van valse gode	120
4.1.7.2	Godsdiens en politiek	122
4.1.7.3	Die satire van die nasionale	123
4.2	Die kwaliteite van die karikatuur	124
4.2.1	Die komiese aspek van die karikatuur	125
4.2.2	Die "onwerklikheid" van die karikatuur	130
4.2.3	Die geskilderde of visuele karikatuur teenoor die literêre karikatuur	131
4.2.4	Smollett se teikens	134
4.3	Die karikatuur en realisme	136
4.3.1	Die subjektiwiteit van die karikatuur	136
4.3.2	Vroeë karikature deur Balzac	139
4.3.3	Karikatuur in dialoog en beskrywing	146
4.3.3.1	Karikatuur in dialoog	147
4.3.3.2	Karikatuur in beskrywings	155
4.4	Aansluiting by 'n ryk tradisie	159
4.5	Samevatting	161





5.	<b>Die ridder word 'n mugu</b>	166
5.1	Algemene karikaturiserende elemente in <b>Die mugu</b>	167
5.1.1	Afwyking van 'n norm	167
5.1.1.1	Gysbrecht	167
5.1.1.2	Juliana	169
5.1.1.3	Vader De Metz	172
5.1.1.4	Mnr. Querido	174
5.1.1.5	Ander karakters	175
5.1.1.6	Karikaturisering van die nie-lewende	177
5.1.2	Verwringing van taal	178
5.1.3	Karnavalbegrippe	181
5.1.4	Die karikatuur in diens van die satire	184
5.2	Vertekening van 'n model - die ridderverhaal	185
5.2.1	Kenmerke van die ridderverhale	186
5.2.2	Gysbrecht Edelhart as 'n karikatuur van die geïdealiseerde ridder	193
5.2.2.1	Sy herkoms en voorkoms	193
5.2.2.2	Sy strewe	196
5.2.2.3	Ridderlike optrede	199
5.2.2.4	Gysbrecht die anti-held	206
5.2.2.5	Geslaagdheid van die karikatuur	208
5.3	Samevatting	209
6.	<b>Die Dodedans by die Silbersteins</b>	212
6.1	Die karikatuur in diens van die satire	212
6.1.1	Die ruimte van Welgevonden	214
6.1.2	Die karakters wat Welgevonden bevolk en besoek	216
6.1.2.1	Henry van Eeden	217
6.1.2.2	Jock Silberstein	217
6.1.2.3	Mrs Silberstein	219
6.1.2.4	Die hertogin en die Misses Silberstein	221
6.1.2.5	Dr. Johns en regter O'Hara	222
6.1.2.6	Die gaste op die partytjies	228



6.2	Die Dans van die Dood	234
6.2.1	Oorsprong en ontwikkeling van die Dodedans	235
6.2.2	Die samestelling van die Dodedans	243
6.2.3	Die betekenis van die Dans van die Dood	251
6.3	Die Dodedans op Welgevonden	256
6.3.1	Dans van die Rykes	257
6.3.2	Kaperjolle van die Kunstenaars	262
6.3.3	Ballet van die Boere	264
6.3.4	Fuga van Geestelike Herbewapening, Apartheid en Beplanning	266
6.3.5	Dood van 'n Heiden	268
6.3.6	Walpurgisnacht	272
6.3.7	Die Koms van Salome	274
6.4	Samevatting	277
7.	Slot	281
	<b>Bibliografie</b>	288
	<b>Lys van figure</b>	299

## LYS VAN FIGURE

FIGUUR		BLADSY
2.1	La rue Transnonain deur Honoré Daumier	11
2.2	Studie van karikatuurkoppe. Carracci- skool	17
2.3	Tufon	19
2.4	"Cynocephali" voer 'n verdoemde siel weg	20
2.5	Die leeu en die eenhoring	21
2.6	Die jakkals as 'n fluitspeler	22
2.7	Aeneas se vlug uit Troje	23
2.8	Parodie op Aeneas se vlug uit Troje	24
2.9	Afskuwelike gesig	25
2.10	Gevleuelde monster	25
2.11	Die Pous-donkie	26
2.12	Die Monnik-kalf	26
2.13	Gebeeldhoude boetpsalm	28
2.14	Apollo te Delfi	29
2.15	Geta en Demea	31
2.16	Die Romeinse sannio of nar	32
2.17	Gravure uit <i>De Concupinarum in Sacerdotes</i> van Paulus Oleanius	34
2.18	Musiek van die Duiwel	35
2.19	Die val van die Pous	35
2.20	'n Modebewuste skoonheid	36
2.21	Hooftooisel	36
2.22	Houtsneewerk van man en kok	38
2.23	Huismoles	38
2.24	Dissipline in die skool	38
2.25	Boetpsalm	39
2.26	'n Romeinse mimus	40
2.27	Kanttekening uit die romanse van die <i>Comte d'Artois</i>	47
2.28	Illustrasie vir Ovidius se <i>Metamorfose</i>	48
2.29	Die Dood en die Abdis deur Hans Holbein	50



2.30	Die musikant in die Dood se hande	51
2.31	Titelplaat van <b>The English Dance of Death</b> deur Thomas Rowlandson	52
2.32	Die verstoorders van kerkdienste ( <b>Skip van Dwase</b> ) deur Sebastian Brandt	55
2.33	Bedelaars ( <b>Skip van Dwase</b> ) deur Sebastian Brandt	55
2.34	<b>De spreekwoorden</b> deur Pieter Brueghel	61
2.35	<b>A Rake's Progress</b> deur William Hogarth	62
2.36	<b>Box Lobby Loungers</b> deur Thomas Rowlandson	64
2.37	<b>The Plum-Pudding in Danger</b> deur James Gillray	65
2.38	<b>A Family of Sansculottes Refreshing after the Fatigues of the Day</b> deur James Gillray	66
2.39	<b>Gargantua</b> deur Honoré Daumier	67
2.40	<b>Salut! terre de l'hospitalité...</b> deur Honoré Daumier	68
2.41	<b>La paix. Idylle</b> deur Honoré Daumier	69
2.42	'n Karikatuur van Aubrey Beardsley deur Max Beerbohm	70
2.43	'n Karikatuur van die stryd rondom die bekroning van <b>Sewe dae by die Silbersteins</b>	71
4.1	<b>Tiens peuple, tiens bon peuple, en veux tu, en voila!</b> deur Honoré Daumier	139
4.2	Graaf Honoré-Théophile-Maxime Gazan de la Peyrière deur Honoré Daumier	144
4.3	<b>Maskers</b> deur Honoré Daumier	147
5.1	<b>Don Quixote</b> deur Honoré Daumier	192
5.2	<b>Don Quixote</b> deur Salvador Dali	193
6.1	<b>Die drie lewendes en die drie dooies</b> deur Guy Marchant	239
6.2	<b>Der Hertzog</b> deur Holbein	242
6.3	<b>Die Nonne</b> deur Holbein	242
6.4	<b>Der Kaufmann</b> deur Holbein	243
6.5	'n Houtsneewerk deur Pleydenwurff gebaseer op Schedel se <b>Weltchronick</b>	244



6.6	<b>Die Köningin</b> deur Holbein	245
6.7	<b>The Waltz</b> deur Rowlandson	246
6.8	<b>Die Keiserin</b> deur Holbein	247
6.9	<b>Death's Door</b> deur Rowlandson	254
6.10	<b>The Masquerade</b> deur Rowlandson	255